

Способи вираження присудка у східноpodільських говірках української мови

О. І. Сьоміна

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
Corresponding author. E-mail: helgandr@gmail.com

Paper received 30.03.18; Accepted for publication 05.03.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-161VI48-12>

Анотація. Статтю присвячено вивченню особливостей вживання різних видів присудків у східноpodільських говірках української мови. Зауважено, що діалектні особливості української мови активно вивчалися на фонетичному, лексичному і морфологічному рівнях, а діалектний синтаксис у науковій літературі системно не представлений. Джерелом дослідження обрано діалектні тексти, зібрані в говірках Східного Поділля. У статті репрезентовано всі види як простого, так і складного присудка у східноpodільських говірках, а також визначено, що всі вони є широко вживаними на території Східного Поділля.

Ключові слова: синтаксис, присудок, види присудка у говірках, дієслівний присудок, іменний присудок, східноpodільські говірки.

Вступ. Найменш дослідженою ланкою діалектології на сьогоднішній день залишається синтаксис. Передумовою вивчення простого та складного речення в українській діалектології є дослідження вживання різних видів підмета та присудка у його складі. Адже граматична основа є невід'ємною частиною будь-якого речення. Зафіксувати синтаксичні особливості у діалектних текстах дуже складно. Тому різні синтаксичні явища лише частково вивчені в окремих говірках.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Вивченню діалектного синтаксису присвячені праці таких науковців, як І. Г. Матвіяс («Лінгвогеографічне дослідження українського діалектного синтаксису», «Особливості словосполучень у західноукраїнському варіанті літературної мови»), Й. О. Дзедзелівський («Спостереження над синтаксисом українських говірок нижнього Подністр'я»), П. М. Лизанець («Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області»), В. М. Брахнов («Складнопідрядні конструкції говірок Переяслав-Хмельницького району у зв'язку з інтонацією»), В. І. Добош («Синтаксис українських південнокарпатських говорів») тощо. Синтаксис східноpodільських говірок частково був досліджений у праці Є. Рудницького «Зложене речення в гуманських діалектах» майже століття тому, окремі особливості словосполучень зафіксовано в Атласі української мови. Окремо вивченню способів вираження присудка в українських говірках увага ще не приділялася, а тому вимагає ґрунтовного опрацювання, що і визначає **актуальність** цієї розвідки.

Мета статті – проаналізувати та виокремити найуживаніші способи вираження присудка у східноpodільських говірках української мови, розглянути специфіку їх вживання на території Східного Поділля України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано описовий метод з елементами статистичного, лінгвогеографічного, моделювання лінгвальних явищ.

Джерелами нашого дослідження стали сучасні записи зв'язних текстів дослідників східноpodільських говірок (Мартинова Г.І., Тищенко Т.М., Поліщук Л.Б.)

та власні записи, зібрані автором на території Східного Поділля.

Виклад основного матеріалу. Український діалектний синтаксис, а зокрема і східноpodільські говірки, є найменш дослідженим рівнем української мови. Діалектні особливості української мови активно вивчалися на фонетичному, лексичному і морфологічному рівнях. Діалектний синтаксис у науковій літературі не представлений системно, що відкриває широкі можливості для вивчення синтаксичного рівня української мови. Дослідник українських діалектів С.Ф. Бевзенко вважає, що це може бути обумовлено тим, що питома вага діалектних синтаксичних явищ відносно невелика, і українські діалекти відрізняються між собою на рівні синтаксису помітно менше, ніж на рівні морфології та фонетики [1, с. 46].

Один із членів граматичної основи – присудок. У мовознавстві присудок спочатку характеризували з логістичної точки зору. Ф. І. Буслаєв про присудок говорив так: «Те, що ми думаємо або судимо про предмет (про підмет), називається присудком» [3, с. 7]. Розрізняючи логічний та граматичний присудок, науковець зазначав, що логічний присудок – це присудок з усіма залежними словами; граматичний присудок мав визначення схоже до сучасного розуміння. У «Курсі сучасної української літературної мови» Л. А. Булаховського присудок формулюється на основі міркувань про граматичні пари слів «з двома елементами: носій ознаки – і ознака, приписувана йому в часі і способі» [2, с. 9]. І. К. Білодід дає таке визначення присудку: «Присудок – головний член двоскладного речення, синтаксично пов'язаний з підметом предикативним зв'язком» [8, с. 154]. Науковець зазначав, що синтаксична роль присудка не зводиться до його морфологічного вираження, він може мати ще й інтонаційні ознаки.

Кожен з мовознавців по-своєму виділяє та називає різні типи присудка. І. К. Білодід, вказуючи на неоднорідну структуру присудка, виділяє простий, складений і подвійний присудок. Інші є підтипи і види присудка є структурними різновидами вказаних трьох типів [8, с. 154]. Простий присудок мовознавець поділяє на дієслівний присудок в особових формах повнозначних дієслів, інфінітивний присудок, вигуківий присудок і нульовий присудок. Складений присудок,

залежно від морфологічних засобів, якими передається лексичне значення присудка, розрізняється дієслівний складений присудок та іменний складений присудок.

Присудок – це головний член двоскладного речення, що виражає ознаку підмета. Він є носієм предикативності – основної властивості речення, надає підмету модально-часової характеристики [7, с. 318]. Присудок може означати дію, стан, якість, ознаку, кількість, приналежність, родову характеристику.

За характером морфологічного вираження присудки поділяються на дієслівні та іменні, за будовою – на прості, складені і подвійні [7, с. 319].

1. *Простий дієслівний присудок* – це присудок, виражений дієсловом, що поєднує у собі граматичне і лексичне значення. Він характеризує дію, стан, ознаку предмета. Цей присудок виражається дієсловом у дійсному, умовному або наказовому способі.

У східнопадільських говірках використовуються всі ці види простого дієслівного присудка.

1. Присудок, виражений дієсловом дійсного способу у формі теперішнього, минулого чи майбутнього часу:

а) дійсний спосіб теперішній час: *ни/чут коро/вай / с/ход'ам'с'а ж'інки* [4, с.791]; а то/д'і вже /каждому на та/р'ілочку *кла/дут і н'ід/нос'ат* /л'уд'ам цим [4, с.865];

б) дійсний спосіб минулий час: а то ж де *прац'увала / сорок ш/тири /годи с/тажу в /мене* [4, с.820]; /перший раз ми *муру/вали /метир /дес'ат' висо/ти* [4, с.717]; хл'іб на /жорнах *мо/лоли* уруч'ну [4, с.777];

в) дійсний спосіб майбутній час: /думай / що йа *дожи/ву* в'і/ка в /с'ому сил'і [4, с.864]; ну так про/жила в'і/к / вс'ако /було в /жиз'ні [4, с.857].

2. Присудок, виражений дієсловом наказового способу: а був *учител' / наш с'і/л'кий / учитил'ка і в/читил' / і кажут ми/н'і / що ка/жи /бат'ков'і / що вже штрау/вати /будут / хто ни /буде пус/кати д'і/тей у ш/колу* [4, с.874].

3. Присудок, виражений дієсловом умовного способу: коли при/ходила /баба пови/туха до ва/г'ітної /ж'інки / /перше во/на про/сила пе/ре"од'іти /ж'інку ў /чисте [9, с. 217]; /шоб ў/с'і /л'уди з/нали / що /треба викону/вати / ў/с'і /були б пр'із'ід'ентами [9, с.295]; йшла /бабка і /каже / прикра/шайут' во/ни /вулиц'у / але вам *би* йіх *ни"треба* /було б / бо /виживут' ў/сен'кий р'ід с' /ц'ойі /хати [6, с. 401].

4. Присудок, що виражений інфінітивом: *пли/тут* в'і/нок на /бат'ка / на /маг'ір / са/довл'ат йіх на сти/лець / н'ідн'і/майут' йіх [4, с.866]; *пе"ре"ход'ат'* у но/ву /хату / /первий раз / йак ў но/ву /хату ў/ход'ат' / то *спра/л'айут'* ново/с'іл'а / гост'ей з:у/вайут' / /кота пус/кайут' / /дар'ат' хл'іб і руш'ник / пост'іл' / /р'ізне [6, с. 387].

5. Дієслова типу *бути, стати, ставати, робитися* та інші бувають не тільки зв'язками у складному присудку, а й окремими членами речення – простими дієслівними присудками. Наприклад: /мама на бу-ра/ках *була* / ми йдем у/с'і гур'том пома/гайе"м /мам'і [4, с.857]; йа/кий р'і/к / та/ка буд'і/л'а /буде / та/ке і жит'.а ў /ц'ому ха/з'аїств'і [6, с. 388].

6. Форма простого майбутнього часу: ну / *будим ста/ратис'* [4, с. 859]; і пр'амо /буду у /бога про/сити /ц'ого / /шоб до/жити в сво/йему сил'і в'і/ка [4, с. 864].

II. *Складений присудок* може бути дієслівним та іменним.

1. *Дієслівний складений* присудок виражається сполученням інфінітива з особовими формами дієслів з фазовим або модальним значенням [7, с. 319].

1.1. Присудок, виражений дієсловом з фазовими дієсловами (якими виступають дієслова типу *стати, починати, переставати, продовжуватися, братися* та ін., які означають початок, продовження або кінець дії): *комбайн н'і/шов мо/ло/тити / зерно поча/ли во/зити на т'і/к* [4, с. 716];

1.2. Присудок, виражений дієсловом з модальними дієсловами, що виконують роль зв'язки, виражають відтінки можливості, неможливості дії, прагнення, бажання (*мусити, уміти, хотіти, треба, бажати, думати, любити* тощо) і є показниками часу і способу дієслова: на роздор'іж'і */можут /бути* р'ізні про/ішеств'і/я / не"ш'час'ні /случайі / бо/л'ез'ні [6, с. 387].

1.3. Присудок, виражений дієсловом, де роль модальної частини дієслівного складеного присудка виконують предикативні прикметники типу *повинен, здатний, рад, змушений, зобов'язаний*: а по/вин.о /сонце з'ігр'і/вати / і по/вин.о / йак'шо в'і/тк'рили в'і/к'но чи д'вер'і / то во/но про/сушуйе [6, с. 371].

2. Складений іменний присудок складається з дієслова-зв'язки та іменної частини мови. Іменниковий предикативний член складеного присудка частіше виражається словом іменної частини мови в називному або орудному відмінку. Іменна частина складеного присудка в формі називного відмінка була нормою в давньоруській літературній мові [5, с. 112]. На сьогоднішній день паралельні конструкції цих двох форм складеного присудка поширені майже в усіх українських діалектах.

Іменна частина складеного іменного присудка може виражатися:

2.1. Іменником: *ўйа/зали / одри/вали /чу/па / на на/к'існик / це /д'і/ўчинка / а йак до со/кири / то це ў/род'і х/лопчик / шоб ма/істру/ваў / чолов'ічим /ма/істром буў* [9, с. 25].

2.2. Прикметником: *поя/си /були* та/к'і *зи/лен'і / хварту/хи* [4, с. 778].

2.3. Займенником: *йа /кончила п'ат' /клас'ів* при/шла в /шостий клас і по/кинула /тоже ш/колу / бо *ни /було ко/му гл'а/д'іти* ко/рови [4, с. 715].

2.4. Числівником: в /сорок /першому /роц'і нача/лас' во/йна / у нас /бат'ка заб'рали / ми *гос/талис'а год'н'і* з /маг'ір'ю [4, с. 715].

2.5. Дієприкметником: *пови/вати* тре / шоб /ручки і /нож'ки /були по/вит'і [9, с. 245].

2.6. Стійким словосполученням: і їдут про/сити кум'і/ў / шоб /були *хре"и"ченими бат'ками* ц'ї ді/тин'і [9, с. 319].

Висновки. Отже, синтаксичний рівень східнопадільських говірок залишається недостатньо вивченим. Інколи особливості синтаксичного рівня важко встановити, оскільки в суцільному потоці мовлення не завжди вдається відрізнити складносурядне і прості речення. Вивчаючи діалектологічні тексти на предмет

вживання різних типів присудка, можна зробити висновки, що у сучасних східноподільських говірках використовуються всі види присудка, які активно

вживаються і у сучасній українській літературній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія : [навч. посіб.для студ. філол.ф-тів ун-тів і пед. ін-тів] / С.П. Бевзенко. – К.: Вища шк., 1980.
2. Булаховський Л. А. Підмет і присудок в українській літературній мові, вип. I–II, К., 1958.
3. Буслаев Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз, 1959.
4. Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів (з додатком CD «Говірки Черкащини») / Упорядники: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 881 с.
5. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 110 – 129.
6. Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Поліщук Л. Б. – Умань, 2015. – 424 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – 414 с.
8. СУЛМ. Синтаксис / За ред. Білодіда І. К. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 148–179.
9. Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд : лексикографічний і текстовий описи / Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Візаві», 2014. – 392 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S.P. Ukrainian dialectology [teach. guidances for stud. of philol.faculties of univ. and ped.institutes] / S.P. Bevzenko. - K.: Higher School, 1980.
2. Bulahovskiy L.A. Subject and predicate in the Ukrainian literary language, output I–II, K.,1958.
3. Buslayev F.I. Historical grammar of the Russian language. – M., 1959.
4. Dialects of Cherkasy region. Compilation of dialectal texts (with the CD addition «Dialects of Cherkasy region») / Compiled by: H.I. Martynova, T. V. Shcherbyna, A.A. Taran. - Cherkasy, 2013. - 881 p.
5. Zhylko F.T. Essays on the Ukrainian dialectology. - K.: Naukova Dumka, 1966.
6. Polishchuk L.B. Structural organization and geography of traditional construction names in the Eastern Podillia dialects: Candidate thesis Philological Sciences: speciality:10.02.01 / L.B. Polishchuk - Uman, 2015. - 424 p.
7. The modern Ukrainian literary language: Textbook / M. Ya.Pliushch, S.P. Bevzenko, N.Ya. Hrypasy ; Ed. M.Ya. Pliushch. - K.: Higher School, 1994. - 414 p.
8. The modern Ukrainian literary language / under total. ed. of I.K. Bilodid. - K: "Scientific Opinion", 1972. - P. 332 - 343.
9. Tyshchenko T.N. The Eastern Podillia maternity ritual: lexicographical and textual descriptions / T.N. Tyshchenko. - Uman: "Visavi", 2014. - 392 p.

Ways of expressing a predicate in the Eastern Podillya dialects of the Ukrainian language

O. I. Siomina

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of various types of sentences in the Eastern Podillia dialects of the Ukrainian language. It is noted that the dialectal features of the Ukrainian language were actively studied on the phonetic, lexical and morphological levels, but dialectal syntax in the scientific literature is not systematically presented. The source for the investigation were dialectological texts collected in the Eastern Podillia. The article represents all kinds of both simple and complex predicate in the dialects of Eastern Podillia, and it is also determined that all of them are widely used in the Eastern Podillya.

Keywords: *syntax, predicate, types of predicates in dialects, verbal predicate, nominal predicate, Eastern Podillia dialects.*

Способы выражения сказуемого в восточнославянских говорах украинского языка

O. I. Siomina

Аннотация. Статья посвящена изучению особенностей употребления разных видов сказуемого в восточнославянских говорах украинского языка. Отмечено, что диалектные особенности украинского языка активно изучались на фонетическом, лексическом и морфологическом уровнях, а диалектный синтаксис в научной литературе системно не представлен. Источником исследования являются диалектные тексты, собранные в говорах Восточного Подолья. В статье репрезентировано все виды как простого, так и сложного сказуемого у восточнославянских говорах, а также определено, что все они широко употребляются на территории Восточного Подолья.

Ключевые слова: *синтаксис, сказуемого, виды сказуемого в говорах, глагольное сказуемое, именное сказуемое, восточнославянские говоры.*